

Pennskaft, sob sisters och stunt

Reflektioner kring några uttryck och deras betydelser inför ett forskningsprojekt om kvinnliga dagspressjournalister i tidigt 1900-tal

BIRGITTA NEY

”Pennskaft” och ”sob sisters” är begrepp som förekommer i samband med kvinnliga journalister i dagspressen runt det förra sekelskiftet, dvs de kvinnor som Elin Wägner gav namn med sin roman *Pennskaftet* (1910). I nordamerikansk forskning förekommer ett par uttryck särskilt ofta och jag ska här fundera över om de kan vara användbara också för studier av svenska pennskaft. Jag syftar på uttryck som ”sob sister journalism” och ”stunt journalism”. Det senare uttrycket syftar på det ”wallraffande” långt före Wallraff som svenska Ester Blanda Nordström praktiserade i *Piga bland pigor* 1914 med föregångare som Nellie Bly, som under förklädnad lät skriva in sig som psykiskt sjuk för att rapportera om eländig vård osv redan 1887 i New York.

I samband med utformningen av forskningsprojektet *Pennskaft blir reporter!*¹ bedrev vi vintern 1994/95 en omfattande genomgång av befintlig forskning och vi kunde suckande konstatera att kunskapen om kvinnliga journalister i dagspress inte precis varit ett högprioriterat forskningsområde. Det finns förstås böcker om tidiga kvinnliga journalister, en hel del i USA. De är då ofta resultatet av akademiskt utbildade kvinnliga journalisters forskningsinsatser – när de sent i sin yrkeskarriär eller efter pensionering från en tidning bestämt sig för att ta reda på mer om sina föregångare. De har ibland, men inte alltid, varit knutna till universitetens journalistutbildningar när de utfört sina forskningar. Standard- eller åtminstone premiärverket i genren i USA tycks vara Ishbell Ross’ bok *Ladies of the Press: The Story of Women in Journalism by an Insider*: en bok från 1936! Margareta Bergers bok *Pennskaft, kvinnliga journalister under 300 år* (1977), som är unik i sitt slag på svenskt område, har mycket gemensamt med böcker som Nan Robertsons *The Girls in the Balcony* (1992) och Kay Mills’ *A Place in the News* (1990). Berger, Robertson och Mills är engagerade kvinnor med erfarenhet av journalistiken på dagstidningar och alla har de känt behovet att veta mer om sina föregångare.

Barbara Belfords *Brilliant Bylines* (1986) har det goda med sig att den innehåller såväl biografiska avsnitt som exempel på reportage av de kvinnliga journalister som ingår där. *Great*

Women of the Press (1983) av Madelon Golden Schlipp och Sharon M Murphy innehåller också den korta biografier, de fungerar som introducerande artiklar om olika tidiga kvinnliga reportrar. *Up from the Footnote: A History of Women Journalists* av Marion Marzolf (1977) är, märkligt nog, en bok som påminner en hel del om Margareta Bergers som ju kom ut samma år. Marzolf ger i nio kapitel en beskrivning av kvinnors väg i journalistiken från tryckeriänkor till kvinnor i etermedia och i journalistutbildningen.

Det är lätt att förbise den här typen av forskning i tron att den är enbart deskriptiv och ändå inte särskilt omfattande. Dessa verk ger trots detta en hel del kunskap och ett slags säkerhet i övertygelsen om att kvinnorna må ha varit få i yrket, men de har inte varit utan betydelse för journalistikens utveckling. Nämnda titlar är också exempel på hur kvinnoforskningen i journalistikhistoria, i likhet med tidig kvinnoforskning inom andra områden, letat fram glömda namn – i detta fall kvinnliga reportrar – för att visa att de alls funnits². Mer eller mindre uttalat utgår sådan forskning från journalisten (mannen) som norm och visar prov på kvinnor som varit lika etablerade och lika hängivna yrket som männen. Mer sällan problematiseras journalistroll, arbetsvillkor eller genrer. Ett inte särskilt vågat antagande är att närmare forskning kommer att visa att kvinnor i presshistorien, liksom i litteraturhistorien, både hör till och avviker från journalistikens traditioner sådana vi känner dem.

Sob sisters och snyftjournalistik

Uttrycket sob sisters som så tydligt associerar till kvinnor, tycks ha sin upprinnelse i pressens bevakning av rättegången mot Harry Kendall Thaw för mordet på arkitekten Stanford White måndagen den 26 juni 1906. Domstolsförhandlingarna började ett halvår senare, i januari 1907 i New York och eftersom alla inblandade var kändisar av rang: Thaw var en dekadent rikemansson, White en societetsarkitekt med utsvävande vanor och unga Mrs Thaw var en vacker dansös med pikant förflutet, kom det att bli en rättegång i stil med våra dagars bevakning av rättegången i Kalifornien mot O J Simpson. Mordet och rättegången i början av seklet fyllde spalterna i åtskilliga nordamerikanska tidningar under lång tid.

Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Stockholms universitet, Box 27861, S-115 93 Stockholm

Händelsen i sig har skildrats av Phyllis Leslie Abramson i boken *Sob Sister Journalism* (1990). Hon koncentrerar sin skildring till de fyra kvinnliga journalister som begåvades med epithetet "sob sisters" och till bevakningen av rättegången. Boken är ett slags biografi över de fyra journalisterna Winifred Black, Dorothy Dix³, Nixola Greeley-Smith och Ada Patterson och en ingående skildring av turerna i rättegången med en epilög som berättar vad som senare hände såväl journalister som herrskapet Thaw. Att uttrycket myntades i samband med rättegången framgår också i annan forskning⁴, det intressanta här är inte att visa vem som skapade det eller när det skedde, utan vad det står för. Vad har "sob sister journalism" kommit att betyda och kan det vara användbart i nordisk forskning? Kan ett sådant begrepp bidra till en ökad förståelse av pennskaften? Jag kommer också att fundera lite över vad uttrycket skulle kunna betyda för kunskapen om våra dagars journalistik.

Uttrycket skapades på rättegångens första dag⁵ och används fram till andra världskriget, men den journalistik som uttrycket avser förekom tidigare⁶. Åter till rättegången år 1907: När pressen bänkat sig på så bra platser som möjligt, kunde de konstatera att fyra journalister, som skrev för stora och kända tidningar hade tilldelats särskilt bra placering. Vid ett eget bord längst fram i salen satt nämligen Winifred Black, Dorothy Dix, Nixola Greeley-Smith och Ada Patterson. Med tanke på att kvinnliga journalister så sent som 1970 tvingades stå och trängas på en särskild balkong⁷ nära nog utom syn- och hörhåll, under presskonferenser på pressklubben i Washington, var kvinnornas förmånliga placering vid en rättegång redan 1907 säkert anmärkningsvärd. Inte minst bland (manliga) kolleger längre bak i salen, kan man tänka.

Så här skriver Abramson om händelsen:

Other journalists, either not as lucky or not as influential, were seated in another section of the courtroom known as the "royal pew". Here sat Irwin Cobb, reporting for the *New York Evening World*. As soon as he began to read the copy produced by the four "chosen" press women, he dubbed them the "sob sisters", a name to describe their sentimental reportage. (s 60f)

Tråkigt nog redovisar Abramson aldrig någon analys av övriga journalisters bevakning av rättegången, exempelvis Cobbs texter. Var de fyra kvinnliga reportrarna mer sentimentala eller tårdrypande än andra journalister som skrev om den långa dramatiken i rättsalen? Barbara Belford skriver i förordet till *Brilliant Bylines* om just Cobbs reaktion:

One could speculate that Irvin S Cobb of the *World* coined the much-abused epithet "sob sister" in a fit of jealous pique over women copying his style. [min kurs.]⁹

och ger ett par smakprov som visar att åtminstone Cobb och en man till var väl så avancerade sob sisters, vad stilen beträffar. Det finns inte heller något som tyder på att kvinnorna skulle ha varit i majoritet vid just denna bevakning, utom vid det pressens vip-bord där Dix m fl satt. Händelsen i juni 1906 innehöll ett antal ingredienser – rika män, som redan var kända för skandalomsusat leverne, den unga kvinnan i dramat var gift med mördaren och hade varit älskarinna åt mordoffret med mera liknande – som måste ha frestat skandalskrivarådran både här och där. Jag undrar om inte händelsen i sig kom att

präglade journalistiken mer än vad just de fyra kvinnor som förkroppsligade begreppet "sob sisters" har gjort.

Belford diskuterar begreppet och den stil som avses, när hon i förordet till sin bok konstaterar att bästa betyg för en kvinna var (är?) att "her work is just like a man's". En manlig journalists prestationer jämförs sällan med en kvinnas, åtminstone inte för att harangera honom. Då konstaterar hon också att det finns ändå exempel på män som skrivit med ett väl så blommande och överdådigt språk. Belford understryker, och jag håller med henne om det, att vad uttrycket sob sister i grunden ger namn åt är en stil, snarare än att det karakteriserar fyra skribenter och deras kvinnliga arvtagare. Hon menar också att stilen har sin förklaring exempelvis i att journalisterna i samband med de sensationella rättegångarna såg sig som en ny sorts reportrar, som "interpreters of justice":

The sob sisters sought to find that "secret" – not necessarily the "truth" – which *only a woman could extract* from the combination of testimony, gesture, and appearance – a subtle transference of private insight from defendant or witness to reporter, which created an emotional bond with readers. [min kurs.] (s 4)

Belford tycks mena att kvinnorna skulle ha haft (eller uppfattat sig ha) ett särskilt uppdrag, de skulle bredda det journalistiska perspektivet, de skulle tillföra en kvinnlig blick på de händelser som bevakades. De skulle se med andra ögon. På samma sida i *Brilliant Bylines* skriver Belford också att de manliga reportrarna fick uppdraget att bevaka huvudnyheten, medan kvinnorna skulle skriva "feature sidebars", dvs finnas på plats för att bevaka det som hände runtomkring. I Bergers bok förekommer liknande situationer i Stockholms dagspress: Elin Brandell hade som "Opolitiska frun" i Dagens Nyheter sin givna plats på läktaren i riksdagen och hon beundrades för sin "eleganta stil, observationsförmåga och kvickhet":

Hon gav sig egentligen inte in på någon politisk kommentering utan hade sin styrka i de skickliga miljöåtergivningarna och i de snabba, kvicka och ofta rätt försåtliga personskisserna. Hon var mycket uppmärksam och man kunde se hur herrarna nere i kammaren tittade långtansfullt upp mot henne eftersom ett omnämnande av Opolitiska frun var en utmärkelse, antingen hon levererade uppskattning eller kritik. Jag [Ivar Andersson] fick några gånger den äran, men minns bara ett tillfälle då hon ironiskt lät mig veta att jag var 'prydlig som kråsnålen i en halsduk'.¹⁰

Det är Ivar Andersson som citeras om sina minnen av tidiga pennskaft och han berättar dessutom att han tror att det var DN:s Einar Rosenborg som uppmuntrade Elin Brandell och gav henne råd i samband med riksdagskåserierna och att Rosenborg fanns på plats för de stora debatterna. Med andra ord underförstår Andersson att när det var fråga om viktiga politiska debatter var den etablerade manliga skribenten på plats. Elin Brandells kåserier må ha varit aldrig så skickliga, politisk bevakning i traditionell mening var det ändå inte, antyder han. Elin Brandells texter var något annat. Ett inte helt okänt fenomen i våra dagar: En sportreporter skriver om vad som händer i form av väsentligheter som idrottsresultat under OS, medan en annan, gärna en på tidningen namnkunnig skribent, en av tidningens så kallade goda pennor, berättar kåse-

rande om vad som händer på läktare osv. Eller som tidigt i våras (1995) när såväl *Dagens Nyheter* som *Svenska Dagbladet* hade allmänreportrar på plats under ”Stureplansrättegången” för att rapportera om vad som i övrigt tilldrog sig i rättsalen. Båda tidningarna skrev efter första rättegångsdagen om en ny innebörd i begreppet ”tjafs” i närmast kåserande stil¹¹ – texterna placerades på nyhetssidor, dvs i likhet med 1907 som ett slags ”feature sidebars”.

Åter till sob sisters 1907. Kay Mills hänvisar i *A Place in the News* till Ishbel Ross och hennes beskrivning av de fyra skribenternas uppdrag:

The sob sisters' function, as Ross defined it in *Ladies of the press* "was to watch for the tear-filled eye, the widow's veil, the quivering lip, the lump in the throat, the trembling hand. They did it very well".¹²

Mills och Ross betonar således att sob sisters hade som sitt särskilda uppdrag att bevaka annat än det rättsliga. Abramsons bok då igen, inleds med ett motto, ett citat som tillskrivs Dorothy Dix och som ger ännu en nyans åt begreppet, en ny dimension åt Cobbs sursöta kommentar där han satt längre bak i salen och läste bland annat just hennes reportage:

It is only the women whose eyes have been washed clear with tears who get the broad vision that makes them little sisters to all the world.

Associationerna i ett uttryck som ”sob sisters” går till gråterskor och andra kvinnor förenade i gemensam sorg. Cobb anspelade på en uråldrig tradition där kvinnor av religiöst rituella skäl snyftat och gråtit i grupp. Mottot som inleder Abramsons bok tyder på att åtminstone Dix menade att det kunde ligga ett värde i att gråta när det fanns anledning till det, att tårarna så att säga förbättrade sikten efteråt. Det är knappast att övertolka citatet att läsa henne som att hon menar att den som tillåter sig att bli berörd och därmed riskerar att behöva gråta en skvätt också har större möjlighet att förstå vad som hänt. Hon kan rentav syfta på en katharsisliknande effekt hos såväl journalister som läsande publik.¹³

Eftersom Abramsom inte har någon källa till nämnda citat av Dix vet vi inte om det skrivits före eller efter Cobb. Citatet vore onekligen mer värdefullt om vi kunde datera Dix kommentar¹⁴. Är det en replik till uttrycket ”sob sisters” eller en allmän förklaring om att kvinnor, enligt Dix, skulle ha särskild talang för empati? Detta skriver jag väl medveten om att snyft- och sensationsskrivier långtifrån alltid känns som om det bakom sådana texter ligger verklig empati eller engagemang från journalistens sida. Men om vi leker med tanken att mottot är en kommentar till ”sob sisters” som begrepp, så kunde det ju också vara ett uttryck för att Dix menade att journalister i sitt skrivande – i stilen – måste våga sig ut i marker som Christina Kellberg i våra dagar har beskrivit så här i boken *Kvinna, reporter* (1994):

– Den bullriga, högljudda journalistiken skänker inte de vilopausor som skönlitteraturen kan ge. Tonläget gör att svåra, viktiga saker banaliseras. Hur ska man som journalist våga skriva om till exempel KÄRLEK och ENSAMHET utan att det blir platt?

– Samtidigt är det banala det viktigaste i livet, det som journalister bör skriva om.

– Jag vill beröra, uppröra och då får man ta risken att ibland bli banal. Numera vågar jag släppa fram mer av mig själv. Jag tror inte längre att det är samma sak som partiskhet. (s 293)

De citerade raderna av Dix skulle kunna handla om journalistens kamp, inte bara med att kontrollera sina tårar och känslor om han eller hon blir berörd av händelsen som ska bli text i tidningen, utan också om en inre strid med objektivitet och själv censur. I Kellbergs fall tror jag det handlar om att arvet efter ”sob sisters”, förvaltat av kvinnor och/eller män, har medfört att delar av nyhetsjournalistiken alltmer liknar såpoperor. Människors uttryck för glädje, sorg, smärta och aldrig så berättigade vrede skildras som vore det fråga om inslag i en såpopera, en fiktion – dvs på låtsas. Klichéer och sensationer har vulgariserat och förbrukat ord och känslor. Sanna uttryck har därmed profanerats och banaliserats till den grad att vissa ord knappt går att använda längre.

I fallet med Thaw-rättegången var de skrivande journalisterna dessutom ensamma på plan. Dagspressen konkurrerade ännu inte med radio eller TV:s direktsända bevakning, men väl med representanter för de nya tidningarna (”the yellow press”), sob sisters och deras ögonvittnesskildringar.

Det svenska uttryck som ligger närmast ”sob sisters” är antagligen snyftjournalistik, ett uttryck som däremot inte säger någonting om journalistens kön och det finns, enligt min mening, ingen anledning att könsbestämma snyftjournalistiken. Däremot kan det kanske vara idé att fundera mer över att just den typen av journalistik introducerades i en tid då kvinnliga reportrar blev vanligare på redaktionerna, även om de ännu var få. Möjligen också att detta ägde rum samtidigt som tidningarna började skriva om mer än elitens förhållanden¹⁵. Det kan visa sig handla om en förändring i pressens nyhetsvärdering, utan att jag för den skull vill påstå att vad just snyftjournalistiken tillfört skulle vara av oundgängligt medborgerligt intresse. Det kan ändå tolkas som att de kvinnliga reportrarna fick skriva med en annan och ny vinkel, de tillförde så att säga en annan blick på de händelser tidningen bevakade. Mer om det senare.

Svenska tidningarnas bevakning av liknande spektakulära händelser kommenteras inte särskilt utförligt av Margareta Berger, hennes ambition är främst att *synliggöra* kvinnliga journalister, inte att studera hur och om vad de skrev. I samband med utrikesredaktionernas bevakning av utländska tidningar (läs: flitiga saxande ur) skriver Berger om att det blev ett ”typiskt flickgöra” att översätta valda delar och skriva om till notiser. Här var det inte enbart fråga om politiska nyheter utan också ”pikanta skandaler, upprörande dramer, mord och brott”. [...] ”Den sortens journalistik blev efter hand hjärtligt avskydd av flickorna. Journalisten Else Kleen lanserade då ’Mord och hor i utlandet’ som en syrlig benämning på tillverkningen” (s 45). ”Ett anständigt mordreferat kunde fylla en sida” (s 41) citerar Berger en reporters beskrivning av arbetet på en lokaltidning om att ”tingsreferaten fick svälla och brottmålsensationer var godbitar”. Berger menar att det påståendet lika gärna kunde gälla arbetet på huvudstadens redaktioner.

Stunt-girls och rollreportage

Med Winifred Black, en av de fyra vid vip-bordet, hamnar vi också hos "stunt-girls". Historiskt befinner vi oss egentligen före "sob sisters", Black skrev under pseudonymen Annie Laurie redan 1889. Det är fråga om en period där exempelvis Marion Marzolf menar att vad "yellow journals" gjorde utöver att lita till sensationer och skandaler var att de utnyttjade kvinnliga reportrar och kvinnovinkeln i sitt material:

There was a growing market in the populous big cities for the colorful, emotional writing of the "yellow press". Women often had a knack for such writing. (s 33)

Marzolf anser rentav att de nya tidningarna vände sig till kvinnliga läsare i högre grad än vad pressen gjort tidigare. Det är ett argument som skymtar här och där i nordamerikansk forskning, att tidningsägarna insåg att kvinnliga läsare var en stor och outnyttjad del av publiken. Kvinnliga reportrar skulle därmed kunna vara ett led i att öka upplagan för pressen. Belford menar att det var tidningsledare som Hearst som odlade sob sisters och Pulitzer stunt girls¹⁶.

Det finns anledning att tala om en flytande gräns mellan snyftjournalistik (sob sisters), stunt girls och rollreportage (under cover-reporting, eller wallraffande). Som jag redan nämnt var de fyra första sob sisters redan välkända reportrar. De hade alla, om än i varierande omfattning, erfarenhet av såväl "the yellow press" som "stunt girl-reporting".

Skillnaden mellan att skriva som stunt girl eller att göra ett under cover-jobb kan beskrivas som en fråga om tid och förklädnad. En stunt girl kunde göra sitt jobb öppet, som journalist, och långtifrån varje uppdrag innebar att utsätta sig för en, för reportern, ofta okänd och kanske rentav obehaglig del av verkligheten under särskilt lång tid. Jag kallar därmed exempelvis inte Nellie Blys undersökning av kvinnornas behandling på mentalsjukhus under 1880-talet för ett stunt girl-uppdrag. Det var fråga om ett rollreportage, ett wallraffande, om än med stöd och viss bevakning av redaktionen¹⁷.

Med rollreportage avser jag här ett undersökande reportage som utförts av en förklädd reporter, en reporter som går in i en roll, oavsett stöd av redaktionen. Jag lutar åt att det krävs viss tid i rollen för att det ska vara fråga om rollreportage, utan att här kunna ange någon exakt gräns för den tiden. En sådan tentativ definition av begreppet rollreportage ger ändå viss vägledning för att särskilja stunt girls från rollreportrar. För stunden väljer jag att kalla stunt girls för stuntreportrar, trots att könsbestämningen i uttrycket därmed går förlorad (och trots att risken att snubbla med ögat och hamna i strunt är uppenbar).

Varför detta behov att dra en gräns mellan stunt- och rollreportern? Det är inte samma typ av reporteruppdrag, för det första. Det tycks visserligen vara så att stunt-uppdragen tilldelades kvinnor, därav det ursprungliga engelska uttrycket "stunt girls", även om likartade uppdrag mycket väl kan tänkas utförda av "stunt boys". Cross-dressing lär ha förekommit tidigt, veterligen oftast av kvinnor som förklädde sig till män. Reporters kön har i praktiken ofta varit avgörande för vilket stunt-uppdrag han/hon tilldelats eller utfört. Ett uppdrag som t ex innebär avklädnad under ett läkarbesök, avslöjar som regel den skickligaste förklädnad vad könet beträffar.

Tidiga stunt-uppdrag tilldelades också kvinnor just för att de var kvinnor. De kunde vara ett sätt för tidningen att locka läsare genom att publicera den "första kvinnliga reporter" som besökt otillgängliga hamnbyggen eller rest jorden runt. Att en sådan "stunt girl" kanske dessutom var första reporter, oavsett kön, som alls lyckats med uppdraget kan möjligen förtjäna att påpekas. Julia Edwards skriver i *Women of the World* om detta med "first woman" också som en senare företeelse, som ett "first woman syndrome"; något som ökade tidningarnas upplagor, men som de kvinnliga reportrarna inte uppskattade eftersom de ibland var före manliga kolleger med sin artikel¹⁸. Jag ska snart återkomma till Winifred Blacks bedrifter, men vill här ge några exempel som visar hur stuntuppdrag i det närmaste övergår till rollreportage. I *Great Women of the Press* beskrivs Blacks avslöjanden också som "undercover stint" (s 150), vilket antyder att också Sharon Murphy ser en skillnad mellan stuntuppdrag och rollreportagens arbete under förklädnad. I samma mening ges exempel på Blacks uppdrag som fabriksarbetare, intervjuer med bordellmadam och roll som frälsningssoldat. Och Murphy betonar att de uppdragen

called on her descriptive and melodramatic skills. They were intended to lure readers. But they were also aimed at improving people's lives, helping the unfortunate, nailing corruption. (s 150)

Murphy noterar med andra ord hur Black möjligen skriver i en sob sister-stil, om än med avslöjande ambitioner, efter att först ha arbetat som stunt- och rollreporter.

Stunt- eller rollreportern skaffar sitt material på sätt som anges av benämningen, men skrivandet kan ske i vilken stil som helst. Uttrycket stuntreporter anspelar på en arbetsmetod, sob sister på en stil i det journalistiska uttrycket.

Belford understryker för övrigt i samband med Winifred Black att det för kvinnorna som skrev under pseudonym ju faktiskt var fråga om att spela en roll redan med det fingerade namnet i spalterna, Annie Laurie i Blacks fall. När en kvinna skriver under pseudonym och utför ett stuntuppdrag kan hon ha ett helt batteri identiteter utöver sin vanliga. Pseudonymbruket bland journalister är en intressant fråga som får anstå till annat sammanhang – men visst är det värt att fundera över varför just journalister höll fast vid signaturbruket i spalterna långt in på 1900-talet.

Tillbaka till stuntuppdragen. Det ligger nära till hands att läsa beskrivningarna av de olika stuntuppdragen som avancerade steg i jakten på nyheter. Ska man t ex kalla en kvinna som Mildred Gilman för en stuntreporter, eller för en reporter som bara höll tyst med vem hon var så länge som möjligt för att få sitt scoop? Hon lyckades ta sig in i en mördarens hem¹⁹, utan att veta att han var mördaren, och hon var närvarande när hans anhöriga uppmanade honom att ta sig till polisen och erkänna sitt brott. När mannen var på väg till polisen undrade familjen vem Gilman var och då ljög hon: hon påstod att hon var en vän till den dödade frun. Varefter hon så snabbt som möjligt tog sig till en telefon och ringde in sitt scoop.

Marzolf berättar också om reportern Elizabeth Banks, som vägrade att ta ett stuntuppdrag eftersom hon ansåg att det var omoraliskt²⁰. Det var då fråga om att promenera på Broadway nattetid och låta sig arresteras som prostituerad. När hon vägrade, förklarade hon för den förbluffade redaktören att hon

skulle göra vilket jobb som helst – som han var beredd att låta sin syster utföra. Jag undrar om vi inte ska betrakta denna vägran som ett ovanligt tydligt utslag av att kvinnorna, även om de dolde sig bakom pseudonym, redan i sitt yrkesval befann sig vid gränsen för vad som var socialt acceptabelt för (övre?) medelklassens kvinnor.

Jag vill visa på den här glidningen i uppdraget eller snarare i definitionen av vad stunt kunde tänkas vara, för att understryka att det engelska uttrycket är minst sagt problematiskt. Till stora delar tycks det vara fråga om att från tidningens sida betona att det är en kvinnlig reporter som skriver, även om stuntreporterens jagande efter nyheter är svår att skilja från vilken nyhetsjakt som helst i den dåtida nya pressen. Men åtminstone delvis är det faktiskt också fråga om ett slags rollreportage i miniatyr. Kanske kunde man försöksvis beskriva vissa stuntreportage som rollreportage utförda i all hast. Stuntreportaget handlar då mer om att reportern iscensätter sig själv, eller som Otto v Friesen uttryckt det, det handlar om att ”pröva verkligheten genom att själv iscensätta den”²¹. Reportern lämnar redaktionen för att prova någonting, göra erfarenheten själv, utan direkt förklädnad eller ny identitet, i stället för att intervjua någon som redan gjort just den erfarenheten. Det handlar om att studera, iaktta, utforska utan att för den skull deklarerar att här kommer reportern från tidningen och ska skriva om detta.

Ester Blenda Nordströms undersökning av det nya hattnålsförbudet²² på spårvagnarna i Stockholm januari 1913 är ett tidigt svenskt exempel på den typen av stuntreportage. Hon satte sig på spårvagnen, hon spelade en snabb roll som passagerare, iförd hatt med extra lång hattnål för att undersöka vad som hände en sådan kvinnlig passagerare – och så hem till redaktionen för att skriva om det. Hattnålen är samtidigt ett exempel på stunt som svårligen låter sig utföras av en man.

Denna typ av stuntreportage förekommer också i våra dagar. Jag tänker på exempelvis stort uppslagna abortreportage i kvällspressen, där kvinnan som bestämt sig för abort också är reportern som berättar hur aborten går till, hur det känns osv. Handlingen som beskrivs i reportaget skulle ha utförts ändå, men nu skriver den kvinnliga reportern med sig själv i huvudrollen – det blir en roll först i och med reportaget. Det har säkert inte varit obekant för sjukhuset att hon skulle skriva om aborten, men det är ett stunt-uppdrag i den meningen att reportaget handlar om reportern som går igenom en abort. Andra exempel kan vara den kvinnliga reportern som föder barn, flyger ballong eller provar nya bantningspreparat²³. Jag menar att det är intressant att tänka sig att denna typ av reporteruppdrag har en lång historia med en trolig upprinnelse i den gula pressen vid förra sekelskiftet.

Intressantare är kanske att åtskilliga stuntuppdrag gränsade till kampanjjournalistik. Winifred Black ansvarade för åtskilliga insamlingar, t ex till obotligt sjuka barn (1895) och offer för översvämningar i Galveston, Texas (1900) – efter att först ha skrivit om de två situationerna som stuntreporter²⁴. I de fallen kan man säga att reportrar inte bara spräcker rollen, de slutar att vara enbart journalister och griper in, deltar aktivt, i räddningsarbeten och annat. Winifred Black kallas av Sharon Murphy för en ”reformist reporter”²⁵. Detta att reportern engagerar sig utöver uppdraget att skriva förekommer också i svensk press i det tidiga 1900-talet. Margareta Berger berättar

om hur kvinnliga journalister engagerades i vad som kallades ”aktiv journalistik”²⁶ under första världskriget, det kunde gälla nödinsamlingar eller sommarutflykter eller att ta initiativ till verksamheten med ”parktanter” i städerna. Celie Brunius minns hur nödåren födde vad vi skulle kalla konsumentjournalistik av den aktivare sorten: tidningen arrangerade sykurser, kurser i skolagning, svamputställningar, demonstrationer av ersättningsmedel och följde upp i spalterna:

med rådgivning, vägledning, undersökningar av varutillgången. Mest varenda dag var jag därför ute på stan, uppe i saluhallen vid järnvägsbron, för att kolla vad som fanns eller inte fanns. Man kan säga att den här situationen gav anledning till att tidningarna började en intensiv och i viss mån ny bevakning av det dagliga livet, ett område där vi kvinnliga journalister naturligt nog engagerade oss. (Berger, s 170)

Också i våra dagar ser vi hur journalister engagerar sig utanför yrkesrollen. Då syftar jag inte bara på artiklar av typen ”Barn i tårar – Reskassa stulen, Skolresa inställd” och därpå följande insamling och senare reportage med lyckliga barn på Liseberg, även om det sannerligen är en vanlig sort. Jag syftar i stället på att när kvinnliga journalister på en redaktion (t ex Aftonbladet, Kvinna) organiserar hjälpsändningar till behövande kvinnor, journalisternas och läsarnas ”syster” i Tuzla, forna Jugoslavien, så utövar de en handling med anor från sekelskiftets USA. De arbetar vidare i en tradition efter såväl sob sisters som stunt girls. Eventuellt skulle en närmare undersökning visa att den typen av journalistik är vanligast i kvällspressen, men jag misstänker att rätt tydliga spår kan skönjas, t ex i samband med vissa rättegångar och större olyckor, också i morgontidningar. Detta är dock inte ämnet för mina funderingar här, vi måste veta mer om journalistiken i det tidiga 1900-talet för att kunna uttala oss om vilka arv som eventuellt lever kvar.

Pennskaften – kvinnliga reportrar när seklet var ungt

Den enda beteckning på kvinnlig journalist som förekommer i svensk presshistoria för tidigt 1900-tal tycks vara pennskaft. Margareta Berger skriver visserligen om en tidigare grupp som hon kallar för översättarinnorna, och många av pennskaften började sin anställning på redaktionerna redan före sekelskiftet med att översätta utrikesmaterialet. Uttrycket pennskaft verkar ha skapats av Elin Wägner i och med romanen 1910 men tycks inte ha använts av kvinnliga journalister om sig själva, åtminstone inte före romanen.

Mitt intryck är att begreppet närmast är en författares försök att skapa en kvinnlig motsvarighet till uttrycket ”murvel”²⁷. Men pennskaft har med tiden blivit ett uttryck som syftar på kvinnlig journalist när seklet var ungt utan att säga något om vad kvinnan i fråga ägnade sig åt för typ av journalistik. Möjligen kan uttrycket avse kvinnlig reporter, dvs markera att pennskaften var anställda på tidningen. I så fall: pennskaft som ett sätt för oss forskare att särskilja kvinnor anställda på redaktionen från de många frilansande kvinnliga medarbetarna.

Pennskaft är med andra ord det enda av de tre uttryck jag här diskuterat som i praktiken syftar på journalisten själv. Det

är också det uttryck som känns mest föråldrat, det anspelar på journalisters dåtida skrivdon. Maskinparken på redaktionerna inskränkte sig då till saxar²⁸, pennor och en och annan telefon, först småningom blev skrivmaskiner vanligt förekommande.

Här är inte platsen för en närmare analys av romanen *Pennskaftet*, men jag vill ändå göra några nedslag i Elin Wägners skildring av den unga kvinnliga journalistens verksamhet. Inte minst för att här syns, om än i fiktiv form, hur denna nya kvinna uppfattades av sin samtid.

Först en man som för det övriga sällskapet förklarar Pennskaftets sena ankomst till middagen. Pennskaftet, den unga kvinnliga journalisten, bor inackorderad och äter sina måltider tillsammans med andra ensamstående kvinnor och män:

Jag gick om henne för tio minuter sedan, hon stod mittibland en hop *andra gatpojkar*, som samlats kring ett slagsmål, och sträckte på halsen för att överskåda situationen. Just som jag gick förbi hörde jag hennes gälla röst: ”Jo han gick däråt, för jag såg ’et själv, polisen!” [min kurs] (s 30)

En kvinna skulle helt enkelt inte befinna sig i sådana situationer på trottoaren, dvs på offentlig plats, åtminstone inte om hon ville bli betraktad som en anständig kvinna. Senare i romanen tvingas Pennskaftet också tillrättavisa en ung man som tror sig äta middag på lokal med en lättfotad ung dam:

– Varför skall ni också skriva så osedligt? frågade han.

– Jag känner det så. Varför tyckte den skånske amanuensen – för det är naturligtvis han – att jag skriver osedligt då?

– Jo, ni blottar kunskap om saker, som en ung flicka inte bör veta, sade han. Arkitekten var mycket förtjust över sitt fyndiga sätt att omskriva skåningens mera råa omdöme.

– Varför får hon inte det då? frågade Pennskaftet, och hennes ögon blänkte olycksbådande.

– Nej, sade arkitekten enkelt, därför att vi vill förstås att kvinnan skall vara fin och ren och god och oskyldig. Sådan tänker vi oss henne, det måste man, för själv kan man ju inte vara det.

– Men ni vill helst, att hon skall vara fin och ren på avstånd kan jag tro, som sällskap väljer ni såna som mig och neråt? (s 60f)

Här berättar romanen om reaktioner som mötte en kvinnlig journalist på ett sätt som jag inte funnit spår av i de journalistminnen jag hittills läst. Skildringen kan läsas som en tydlig illustration av hur det offentliga rummet, gatan osv, var en sfär som mannen kunde röra sig fritt i men där kvinnan bara rörde sig på vissa villkor. Griselda Pollock kommenterar dessa två samhällsfärer i *Vision and difference* och hon skriver att ”the public spaces thus construed were where one risked losing one’s virtue, dirtying oneself; going out in public and the idea of disgrace were closely allied” [min kurs]²⁹. Den kvinnliga journalisten på uppdrag kunde hamna i miljöer där hon riskerade att få kunskap om sidor av samhället som en respektabel kvinna förväntades vara okunnig om.³⁰ Mannen kunde förstås ha personlig erfarenhet av dessa miljöer, han rörde sig ”fritt” i båda sfärerna.

I ett mer komiskt-satiriskt kapitel (ss 132-139) skildras hur Pennskaftet ska träffa en baron i hans hem, han sitter i riksdagens första kammare och hon ska intervju honom i samband med kampen om rösträtten. Baronerna blir alldeles perplex när han förstår att tidningen skickat en kvinna att intervju honom.

– Skall fröken, med en ytterst oartig tonvikt på fröken, göra en politisk intervju?

– Jag har övat mig på andra kammaren, som baronen kanske har sett i min tidning de sista dagarna, sade Pennskaftet litet torrt.

– Förstår sig fröken på politik då? frågade baronen, som ingen aning hade om Pennskaftets intervjuserie i Frisinnade Morgontidningen.

– Nej, gör baron? slapp det ur Pennskaftet, hon blev dödligt förskräckt i detsamma, men mannen var tydligen alldeles för mycket förvånad för att bli ond.

– Jaså, fröken skriver i tidningar, sade han och gjorde sig god tid.

– Ja, jag är journalist di kallar, förklarade Pennskaftet.

– Jag trodde, att fruntimmer bara skrev om kläder, och hur man skall snyta barn och laga mat, ja och så kärlekshistorier, förstås, sade baronen uppriktigt.

– Då är det verkligen hög tid, att baronen gör bekantskap med en av oss yrkesflickor, svarade Pennskaftet. [...] (s 134)

Här blir mannens syn på vad en kvinna kunde vara skickad att skriva om tydlig. Trots att romanen egentligen inte ägnar många sidor åt skildringar av journalisters arbetssituation, den domineras av berättelsen om kvinnors kamp för rösträtt och på sätt och vis också en ny syn på kvinnors rätt till arbete och kärlek, så finns exempel på den unga kvinnliga journalistens syn på yrket. Visst ligger det en närmast stolt knyck på nacken när hon säger ”oss yrkeskvinnor”³¹. Romanen känns förvånande aktuell i en del iakttagelser av journalistyrket. Pennskaftet (vars verkliga namn i romanen är Barbro Magnus) betyder t ex att hon inte är författare, hon kan däremot skriva ”om allting även ’det som inte intresserar mig’, och även ’utan att vara i stämning’ ”(s 42). Och har inte Pennskaftet rentav en sob syster-ådra, när hon beskriver sina talanger så här:

Det är den där olyckliga känsligheten, men jag skulle inte klagat på den, för det är den, som gör mig så oöverträfflig, när det skall skrivas om misshandlade eller innebrända hustrur eller tuberkulösa barn. (s 101)

Pennskaftet är dessutom ett namn som väcker associationer till *The Madwoman in the Attic*, Gilbert & Gubar studie av 1800-talsförfattare och deras funderingar om kvinnors rädsla att fatta pennan – nog verkar kvinnan i romanen om Pennskaftet se sitt yrke som den beskedligare form av författande som hon vågar sig på. Det kan vara värt att begrunda att när denna roman publicerades hade Elin Wägners längre erfarenhet av journalistyrket än av författarens. Men den diskussionen får dock vänta till ett annat sammanhang.

Noter

1. Projektets fullständiga titel är *Pennskaft blir reporter – Kvinnors texthistoria: ett bidrag till journalistikhistorien* med Britt Hultén, Birgitta Ney, Kristina Lundgren och Margareta Stål som deltagare. Projektet finansieras delvis med medel från HSFR.
2. Se t ex Kirsten Drottners diskussion i *Køn, modernitet og medier*, 1990.
3. Dorothy Dix är pseudonym för Elizabeth Meriwether Gilmer. Jag använder pseudonymen Dix konsekvent här i likhet med Abramson i boken. Black skrev under pseudonymen Annie Laurie men kallas konsekvent vid sitt verkliga namn av Abramson. Greeley-Smith och Patterson skrev under sina verkliga namn.
4. Se kapitel 2 i Marzolf, Introduction i Belford, och s 26 i Mills.
5. Begreppet myntades under rättegångens första dag och fanns i tryck dagen därpå, enligt Marzolf, s 37.
6. Se t ex Marzolf, s 37.
7. Robertson, ss 99 -113.
8. I svensk journalistikhistoria finns inte många vittnesmål i stil med vad Robertson skildrar. Men internationellt finns det fler, t ex Anne Sebba, som i *Battling for news* (1994) berättar om hur reportrar ute på jobb kunde slita telefoner ur väggen för att förstöra för senare kolleger att ringa in sina jobb och att manliga reportrar kunde bänka sig under Nürnbergrättegången så att kvinnliga reportrar tvingades klättra över deras ben.
9. Abramson och Belford tycks inte vara överens om hur Cobb skriver sitt namn, inte heller hur den tidning han arbetade för ska skrivas – men den namnstriden lämnar jag därhän.
10. Berger, s 175.
11. För den som är obekant med terminologin bland värstingarna i Stockholm kan berättas att *tjafs* i betydelsen munhuggas heter muntjafs medan tjafs i stället betyder slagsmål. Det var helt enkelt så att tjafsandet i kön utanför krogen vid Stureplan övergick i skottlossning. "Glitterfolket tål inget tjafs" är rubriken på Christina Kellbergs artikel i DN.
12. Mills, s 26f.
13. Jmf Belford, s 3. Hon anser att sob sisters utvecklade "a cathartic style that involved the reader in pity, fear and remorse. The news event did not count so much as the writer's reaction to it. Invariably, headlines proclaimed: 'Annie Laurie Tells.' or 'Dorothy Dix Examines.'"
14. Jag har förstas inlett en spaning efter citatet i de Dix-texter jag har tillgång till i litteraturen, men det är långtifrån säkert att jag hittar någon annan som citerat samma text och angivit källan.
15. Se t ex Furhoff, s 39.
16. Belford, s 2.
17. Günter Wallraff själv arbetar i likhet med en del andra av våra dagars rollreportrar oftast som frilansare och därmed utan det skyddsnet som det redaktionella uppdraget utgör.
18. Edwards, s 4.
19. Marzolf berättar historien om Gilman på s 37-38.
20. Marzolf, s 35.
21. v Friesen, s 69
22. v Friesen, s 69
23. Uppräkningen av stuntliknande artiklar skulle kunna göras längre och omfatta reportern som slutar röka, alternativt inte slutade i tid och nu är svårt sjuk och skriver om det. De här kategorierna kan förstås utföras av manlig eller kvinnlig reporter.
24. Schlipp & Murphy, s 151 och 154f.
25. Schlipp & Murphy, s 148-157
26. Berger, s 146. Uppenbarligen var det SvD:s chefredaktör Ewald Stomberg som ledde den "aktiva journalistiken".
27. Murvel var för övrigt inte ett uppskattat uttryck av journalisterna – "tidningsmän" kallas de i journalisternas facktidsskrift, framgår i Monica Anderssons uppsats "Krama kvinnliga journalister är det bästa jag vet" (s18). I den uppsatsen registreras också en och annan gliring journalister emellan, som hon funnit i sin studie av *Journalisten* 1904-1965.
28. Berger, s 42. Hon citerar där en beskrivning av hur "saxarnas skarpslipade käftar hugga girigt in på morgontidningarnas spalter. Klippmaterialet delas ut på nyhetsavdelningen där det med hjälp av saxar, gummiburkar och pennor stuvas om. Mången lång morgontidningsartikel blir till en liten aftontidningsnotis och tvärtom".
29. Pollock, s 69.
30. "The guarded respectability of the lady could be soiled by mere visual contact for seeing was bound up with knowing", Pollock, s 78. Jag har i annat sammanhang prövat om tankar om en "kvinnlig blick" kunde öppna för ny kunskap om kvinnliga författarskap under det sena 1800-talet och jag tror att liknande funderingar kan vara givande också vid studier av kvinnliga journalisters produktion. (Ney, s 152ff)
31. Berger citerar Vera von Kraemers recension där Wägner kritiserar för "ett visst koketteri med yrket", s 128.

Litteraturförteckning

- Abramson, Phyllis Leslie (1990): *Sob Sister Journalism*. New York: Greenwood Press.
- Andersson, Monica (1992): *Krama kvinnliga journalister är det bästa jag vet. Om feminiseringsprocessen inom journalistyrket 1904-1965*. C-uppsats, Institutionen för Historia, Umeå universitet.
- Belford, Barbara (1986): *Brilliant Bylines: A Biographical Anthology of Notable Newspaperwomen in America*. New York: Columbia University Press.
- Berger, Margareta (1977): *Pennskaft, kvinnliga journalister under 300 år*. Sthlm: N&S.
- Drottnar, Kirsten (1990): "Køn, modernitet og medier – om at inddrage kønnet i historisk medieforskning". I *Levende bilder*, nr 3, 1990.
- Edwards, Julia (1988): *Women of the World: The Great Foreign Correspondents*. Boston: Houghton Mifflin.
- Friesen v, Otto (1982): *Ett pennskaft bland pigor. I Tio reportage som förändrade världen. Från Strindberg till Hemingway*. Sthlm: Ordfront.
- Furhoff, Lars (1984): *Jämställdheten i arbetet och journalistiken på 47 redaktioner*. Arbetsrapport 4/84, Journalisthögskolan, Sthlm.
- Gilbert, Susan & Gubar, Sandra (1988): *The Madwoman in the Attic. The woman writer and the nineteenth-century literary imagination*. New Haven & London: YUP.
- Hansén, Stig & Claes Thor (1994): *Kvinna, reporter*, Sthlm: Ordfront.
- Marzolf, Marion (1977): *Up from the Footnote: A History of Women Journalists*. New York: Hastings House.
- Mills, Kay (1990): *A Place in the News. From the Women's Page to the Front Page*. New York: Columbia University Press.
- Ney, Birgitta (1993): *Bortom berättelserna. Stella Kleve – Mathilda Malling*, Sthlm/Stehag: Symposium, diss.
- Nordström, Ester Blenda (1914): *En piga bland pigor*, Sthlm.
- Pollock, Griselda (1988): *Vision and Difference. Femininity, Feminism and the History of Art*. London: Routledge.
- Robertson, Nan (1992): *The Girls in the Balcony*. New York.
- Ross, Ishbell (1936): *Ladies of the press: The Story of Women in Journalism by an Insider*. New York: Harper and Brothers.
- Schlipp, Madelon Golden och Murphy, Sharon M (1983): *Great Women of the Press*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Sebba, Anne (1994): *Battling for News. The Rise of the woman reporter*. London: Hodder & Stoughton.
- Wägner, Elin (1980): *Pennskaftet*, Sthlm, original 1910.

